

CSICSAY ALAJOS

MIÓTA KÖZÜGY AZ OKTATÁSÜGY?

Térségünkben, az egykori Habsburg Monarchia területén, melynek a Magyar Királyság szerves része volt, az első tanügyi rendeletet, hivatalos nevén a Ratio Educationist (Oktatási-Nevelési Rendszert) Mária Terézia megbízásából báró Ürményi József (1741–1825) udvari tanácsos dolgozta ki, amit a királynő 1777. augusztus 22-én hagyott jóvá. Tehát az államilag létrehozott és irányított magyar oktatásügy kezdetének akár e dátumot is lehetne tekinteni. Ennek azonban korántsem az volt a célja, hogy az általa rögzített törvények értelmében a birodalom területén élő nemzetek és nemzetiségek ifjú generációit a katolikus egyház által fenntartott iskolákban egyfajta (alap)műveltségben részesítsék, hanem az, hogy belőlük hűséges alattvalókat neveljenek. Ráadásul német nyelven. Annak ellenére is, hogy a hivatali nyelv a hagyományokhoz híven még hosszú ideig a latin volt. Ám az első probléma nem ebből adódott, hanem abból, hogy a protestáns egyházak is követelték a maguk részjogosultságát. Aztán alig ült el a felekezeti csetepaté, elkezdtek fújdogálni a reformkor előszelét. Egyre hangosabbá vált a magyar köznemesség. Nekik viszont elsősorban gazdasági-politikai követeléseik voltak, amihez hozzácsapták a magyar nyelv érvényesítésének az előjogát is. Nyilván nem számoltak azzal, hogy vele az egész monarchia területére, sőt azon túl is, egy máig elhúzódó és még ki tudja meddig tartó szellemi (nemzeti-politikai) háborút fognak elindítani.

Hogy az iskolákban nemzeti nyelveken, tehát magyarul (is) lehessen tanítani, azt az 1806-ban kiadott, kissé módosított II. Ratio Educationis tette lehetővé. Ehhez viszont szükséges lett a tanítók anyanyelven történő képzése, amire jó pár évet kellett még várni. Az első magyar nyelvű tanítóképző intézetet Pyrker László egri érsek alapította meg 1828-ban, Egerben. Aztán 1842-ben királyi rendelkezésre egyszerre öt magyar római katolikus tanítóképző kezdte meg működését a következő városokban: Pesten, Szegeden, Miskolcon, Érsekújváron és Nagykanizsán. Ám még abban az évben nyitotta meg az érseki tanítóképzőt Esztergomban Majer István segédpüspök. (Csak mellékesen jegyzem meg, hogy ő előbb Muzsla, majd Kürt községek plébánosaként szolgált, a megyét kettészelő Duna bal oldalán, a mai Szlovákia területén). Végül 1847-ben a győri tanítóképző is megkezdte működését, melyből főleg Alsó-Csallóköz falvainak a tanítói kerültek ki. Talán fölösleges megjegyezni, hogy a tanítókat egyúttal kántoroknak is kiképezték.

Elérkezett 1848 tavasza, ami nagy reményeket ígért az oktatásügy előbbre haladásában is. 1848. március 23-án megalakult Magyarország első felelős minisztériuma (kormány), melynek 1848. április 7-től szeptember 11-ig báró Eötvös József író, jogász (később jogtudós) lett „a polgári követelményeknek megfelelően működő vallás és nevelésügyi (közoktatási) minisztere”, akkori nyelvhasználat szerint, a kultuszminisztere. Augusztusban ő terjesztette a parlament elé az első népoktatásra vonatkozó törvényjavaslatot, aminek megvitatása a szeptember 11-i fordulat után abbamaradt. Mint tudjuk, a szabadságharc 1849. október 4-én elbukott. Hogy a véres leszámolás milyen tragikus következményekkel járt, azt a magyar történelem a legapróbb részletekig tárgyalja. Ám alighanem kevesen tudják, hogy a bécsi kultuszminisztérium 1855-ben megengedte, sőt szorgalmazta a már meglévő tizenegy római katolikus és három görögkatolikus tanítóképző, valamint 1 tanítónőképző intézet működését. 1857-ben a reformátusok is megszervezhették az első magyar tanítóképzőiket Sárospatakon, Nagykőrösön és Debrecenben, az evangélikusok pedig Sopronban és Felsőlövön.

Azt is tudjuk, hogy 1867-ben megtörtént az osztrák-magyar kiegyezés, s már az év februárjában megkezdhetette működését az új felelős magyar kormány, melynek a vallás- és közoktatási minisztere 1867. február 17-től, 1871. február 2-án bekövetkezett haláláig, immár második alkalommal, báró Eötvös József lett. Mivel 1848 szeptembere után nem vállalt politikai szerepeket, „csak” az MTA-ban, előbb mint annak igazgatója, 1856-tól a másodelnöke, végül 1866–1867-ben pedig elnökeként tevékenykedett. A lényeg az, hogy nem tartozott a politikai üldözöttek közé, így mint miniszter 1868. január 23-án minden akadály nélkül terjeszthette a parlament elé az új, valószínűleg évekig érlelődő népoktatási törvényjavaslatát, ami az általános tankötelezettségen túl az egész közoktatási rendszer teljes kialakítására vonatkozott. Miután a képviselők hosszas megvitatás után december 15-én jóváhagyták azt, 1868. 38. tc.-ként íródott be a Magyar Törvénytárba. Érdemes megjegyezni, hogy az Eötvös-féle (népiskolai) közoktatási törvény nemcsak Magyarországon volt első, hanem európai vonatkozásban szintén. Ugyanis Angliában 1870-ben és Olaszországban 1871-ben fogadtak el törvényt az általános tankötelezettségről.

A második miniszterségét Eötvös azzal kezdte, hogy az addigi gyakorlatot, miszerint az iskolák fenntartása az egyházak jogkörébe tartozott, nem változtatta meg. Azonban ha alaposabban szemügyre vesszük az 1868-as törvény egyes pontjait, könnyen rájövünk, hogy a világi hatásköröket a minisztérium fokról fokra bővítette, miáltal azok kiterjedtek, esetenként átruházták az államigazgatás területi (megyei) és helyi szerveire. A hirtelenjött, szinte robbanásszerű változást azonban az indította el, hogy az általa megfogalmazott törvény előírta, minden szülő a gyermekét hatéves korától tizenkét éves koráig pénzbüntetés terhe mellett köteles iskolába járatni, ami további változtatásokat vont maga után.

A már meglévő három-, négy-, ötosztályos iskolákat egységesen hatosztályos elemi iskolává kellett átalakítani. Kimondta, hogy minden gyermeket anyanyelvén kell tanítani. Míg a városi népiskolákban a törvény minden osztály számára külön tanítót írt elő, addig a falusi iskolákban csupán egy tanítónak kellett foglalkoznia az összes tanköteles gyerekekkel. Viszont a legnagyobb osztálylétszám nem haladhatta meg a 80-at. Ilyen nagy létszámú iskola viszont ritkán fordult elő, mert a települések lakossága általában több felekezet szerint osztódott meg. Ezért egy-egy kisvárosban, nagyközségben akár négy-ötféle általános iskola is működhetett: római/görög katolikus, református, evangélikus, izraelita, később még akár községi és állami iskola is.

Az első nagy gondot az jelentette, hogy nem volt elég tanterem, illetve képzett tanító sem, akik a kötelezővé tett iskolákban tanítsanak. Azonban a törvény erre is kitért. Maguknak a falvaknak kellett iskolákat építeniük, olyat, amelyet tudtak, az ország területén pedig 20 tanítóképzőt kellett felállítani. Plusz még a hároméves képzők mellett gyakorló iskolákat is létre kellett hozni, hogy a „növendék-tanítók gyakorlatilag képezthessenek”. A tanítás egész napon át folyt, délelőtt négy, délután két órán keresztül. A hatosztályos elemi iskola befejezése után, a 12. életévüket betöltött gyerekeknek hetente egy napon „ismétlő iskolába” kellett járniuk. Télen öt, nyáron két óra volt a tanítási idő. Az ötezer lakosnál nagyobb településeken a hatosztályos népiskolára épülő felsőbb népiskolát kellett felállítani. A nagyobb községek felsőbb népiskola helyett, ha az anyagi erejük engedte, polgári iskolát létesíthettek. Polgári iskolában a népiskola 4. osztálya után a fiúk hat-, a lányok négyéves képzésben részesültek. 1868-tól az iskolák fenntartói az állam, a községek és a hitközségek (vallási közösségek) lettek. Mi tagadás, ezzel a tanítók bérezését felemás módon oldották meg, ami később, hosszú évtizedeken át igen sok problémát okozott. Hiba lenne, ha ezt utólag Eötvös Józsefnek rónánk fel. Az utána következő miniszterek rendre foglalkoztak a tanítók bérezésének módosításával, de mindhiába, mert ez máig tartó sarkalatos probléma maradt. Nemcsak Magyarországon, az egykori monarchia utódállamaiban úgyszintén.

E törvény rendelkezett az iskolaszékek, a népiskolai hatóságok, a tanfelügyelők hatásköréről is. Az iskolaszék kilenc tagú testület lehetett, melyben helyet kaptak a helyi lelkész (plébános), a tanító és a lakosság képviselői. Ők választották a tanítót, aki rendszerint kántor (is) volt. Minisztériumi rendelet alapján szervezték meg a minden iskolatípusra kiterjedő állami tanfelügyeleti rendszert.

Eötvösnek élteben sajnos nem minden elképzelését sikerült megvalósíttatnia. Hamar rá kellett jönnie, hogy a tanítók képzésére szánt idő igencsak kevés, és a tartalma is rengeteg kívánnivalót hagy maga után. Hogy a „népoktatás sikere mindenekfelett a tanító egyéniségétől függ”. Továbbá, hogy „a népoktatás színvonalát nagyban befolyásolják a tanítók »vezérkönyvei« és a segédeszközök és a tanulók tankönyvei”. Hogy e könyvek megírásához, majd elbírálásához jól felkészült elméleti és gyakorlati emberekre, ún. tankönyvbizottságokra van szükség. Megalakulásuk után ők határozták meg, hogy a tankönyvben mint a „tanításban irányul követendő vezérvonalban”, mi szerepeljen. (Tehát a tankönyv szövege volt a tananyag és egyúttal a tanterv is, egészen 1919-ig. Azaz fél évszázadon át). (Sajnos sokan még ma is a tankönyvek anyagát tartják megtanítandó, de inkább gyerekeknek megtanulandó tananyag. Hiába jöttünk rá már régen – magam is pedagógus voltam –, hogy ez milyen katasztrofális körülmények kialakulásához vezet(ett), semmilyen reformok nem (voltak) képesek e berögződésen valamicskét is változtatni.) Mindazonáltal 1868-ban Eötvös József és munkatársai egy merőben új folyamatot, talán azt is lehetne mondani, mozgalmat indítottak el. Az első tankönyvek megírására a tollforgatásban jártas szaktekintélyeket kértek fel, de mellettük bárki pályázhatott a kéziratával. Az Eötvös-féle rendszer tankönyvei több kiadást értek meg, és a lefordított nemzetiségi nyelvű változataik is, az 1910-es évekig. E lefordított tankönyvekben szép számmal szerepeltek nemzetiségi költők és írók művei.

Eötvös József tervei szerint „az elemi népiskolát elvégzett gyerekek »négytagozatú« középiskolák valamelyikében tanulhattak tovább, melyek a következők: a) al- és felgimnáziumok 4+2 osztállyal, b) al- és főreáliskolák 4+3 osztállyal, c) líceumok 3 osztállyal, d) ipari és kereskedelmi szaktanfolyamok 4 osztállyal”. Szerinte a középiskolák elsőrendű feladata az általános ismeretek nyújtása és csak másodsorban a felsőfokú tanulmányokra való felkészítés. Ez utóbbira a líceumot tartotta alkalmasnak, ahová a tanulók hat gimnáziumi vagy hét reáliskolai osztály elvégzése után léphettek át. Nagy pozitívuma volt ezen elgondolásnak, hogy lehetővé tette a tagozatok közötti átjárhatóságot. Viszont aki e koncepció szerint felsőfokú iskolában kívánta folytatni a tanulmányait, felvételi vizsgát kellett tennie. A középiskolai érettségi vizsgát – 1858 óta matura néven már itt-ott előfordult – Trefort Ágoston minisztersége alatt, 1883-ban iktatták törvénybe.

A „kisdedóvást szabályozó törvényjavaslatot” még 1870-ben terjesztette Eötvös az országgyűlés elé, de csak két évvel a halála után fogadták el, és jóval később, 1891-ben kezdték megvalósítani. E törvény rendelkezett az óvónők képzéséről is. Óvónőnek azok jelentkezhetnek, akik a polgári iskola vagy a gimnázium első négy osztályát elvégezték. A képzés ideje két év volt, de utána tapasztalt óvónő mellett két évig gyakorolniuk kellett a nevelő munkát, s csak a tizennyolcadik életévük betöltése után tehetek mind elméletből, mind gyakorlatból képesítő vizsgát.

A fent felvázoltak szerint Eötvös Józsefnek egy olyan iskolaszervezetet (nevezhetnénk akár fundamentumnak is) sikerült formába öntenie, amely nem minden esetben szerencsés változtatásokkal, közel másfél évszázadon át működőképesnek bizonyult. Ám sajnos sokáig senkinek sem sikerült megfelelő tartalommal megtöltenie. Igaz, erre csak nagyon kevesen törekedtek, de szerencsére az életművük maradandónak bizonyult. Róluk majd később lesz szó.